

שיבולת שועל

שיבולת שועל נזכרה ארבע פעמים במשנה: בדיני הכלאים, כמין הדומה לשעורה (כלאים א א), פעמיים בהלכות הפרשת חלה, כאחד המינים החייבים בחלה ובדין החדש (חלה א א; מנחות י ז), וכאחד המינים שניתן להכין מהם מצה בפסח (פסחים ב ה). נזכרה פעם אחת בירושלמי (חלה פ"ד ה"א).

שיבולת שועל תרבותית

הזיהויים

■ **שיבולת שועל תרבותית** (*Avena sativa*) - מין דגן - מהחשובים שבגידולים החקלאיים בעולם. ניתן לטחון את זרעיו לקמח, אך הם נאכלים בעיקר בצורות אחרות - דייסה, גרנולה ועוד, וכן הוא משמש גם כמספוא לבהמות. בארץ נפוץ

מאוד מין הבר **שיבולת שועל נפוצה** (*A. sterilis*). כך זיהה בערוך (בשם יש אומרים), וכך הביאו גם רגמ"ה, רש"י, רע"ב ותפא"י¹ וכן בחיבורים נוספים מרחבי אירופה, הדנים בהלכות חמץ ומצה.²

■ **שיפון תרבותי** (*Secale cereale*) - מין דגן - אף הוא מן החשובים שבגידולים

שיפון תרבותי

החקלאיים. במראהו הכללי דומה לחיטה ולשעורה. השיפון עמיד לקור יותר מן הדגנים הנפוצים האחרים ועל כן נפוץ בעיקר במרכז אירופה ובצפונה. השיפון התרבותי לא גדל בארץ, אך בגולן ובחרמון ניתן למצוא (אף שהוא נדיר) מין בר קרוב - **שיפון ההרים** (*S. montanum*). את זרעי השיפון טוחנים לקמח, והוא משמש לאפיית לחם. השיפון משמש גם כמספוא לבהמות וכן להכנת בירה. כך זיהה הערוך בפירושו הראשון.³

- אחד ממיני **השעורה** (*Hordeum sp.*) - סוג במשפחת הדגניים עליו נמנים מיני תרבות חשובים. בארץ מצויים מספר מיני בר, ביניהם **שעורת התבור** (*H. spontaneum*) הגדלה בצפיפות על שטחים נרחבים ברחבי הארץ, וכן מיני התרבות - **שעורה תרבותית** (נקראת גם שעורה שש טורית - *H. vulgare*) ו**שעורה דו טורית** (*H. distichum*) - המשמשים בעיקר כמספוא לבהמות, וכן להכנת בירה ולאכילה בתבשיל ('גריסי פנינה'). השעורה זקוקה לכמות פחותה של מים מאשר החיטה, וכך ניתן לגדלה באזורים שחונים יחסית, והיא תניב יכול גם בשנים שחונות יותר. בעבר נחשב לחם השעורים למאכל עניים.

שעורת התבור

שעורה שש טורית ודו טורית

דורה תרבותית

עיון

רבים מן הפרשנים לא זיהו את 'שיבולת שועל' עם מין מסוים. חלק מן הפרשנים תרגמו שם זה מילולית לשפתם. בעקבות התלמודים, חלק מהפרשנים גם הזכירו שמדובר ב'מין שעורים'.⁴

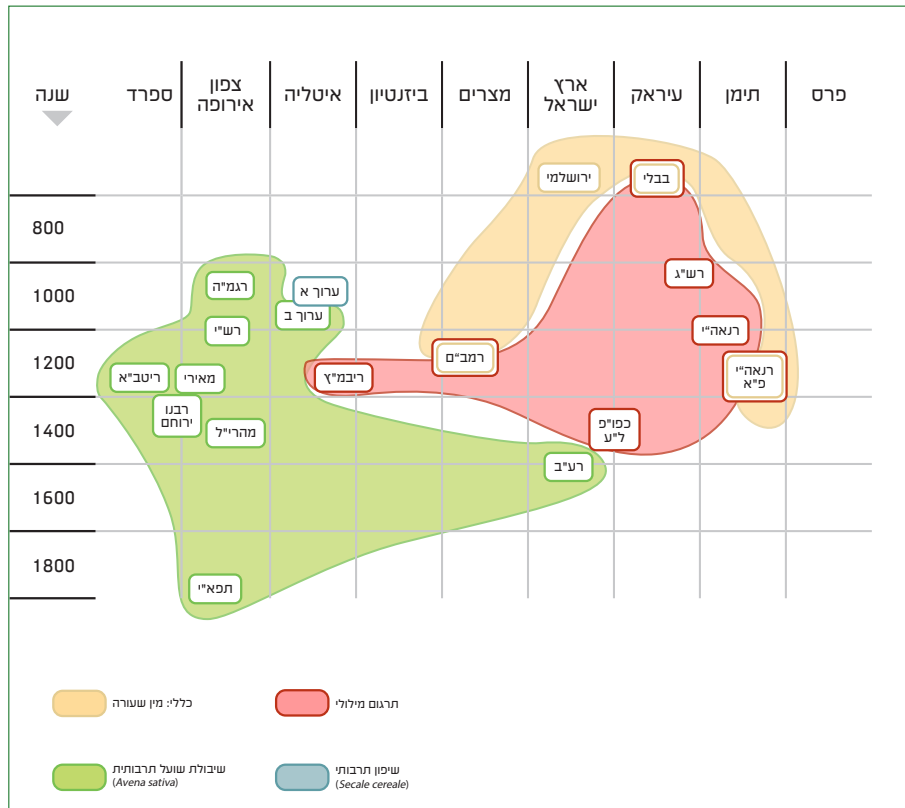
התרגום הערבי - 'סנבל אלת'עלב' - לא מופיע במילונאות הערבית בכלל ובזו הבוטנית בפרט. לאור זאת נראה כי רוב הפרשנים אינם מזהים מין ספציפי מכיוון שאין בידם זיהוי שכזה. במקום זאת הם מתרגמים מילולית את הביטוי, כפי שמופיע כבר בבבלי ואצל פרשנים נוספים שקדמו להם. באופן עקרוני, לא ניתן להוכיח שהם סותרים את שני הזיהויים הספציפיים שבידינו, אף אם לא ניתן לקשר ביניהם באופן ברור. יוצא

מכלל זה הוא רנאה"י פ"א, אשר מתאר את שיבולת השועל שבמשנה באופן מוחשי כשעורה. מתיאורו לא נראה כי הוא מתכוון לשיבולת שועל שלנו.⁵

מסורת אירופית ענפה מזהה את שיבולת שועל שבמשנה עם שיבולת שועל תרבותית. זיהוי של הערוך - שיפון תרבותי - ייחודי. מסורת הזיהוי האירופי מזהה עם מין זה את 'שיפון' שבמשנה (ע"ע).

זיהוי החוקרים: צ"ז"ק ופלדמן מזהים את שיבולת השועל המשנאית עם מין של שיבולת שועל,⁶ כפי שמורה התקבעות השם העברי המודרני. גם כסלו תומך בזיהוי זה.⁷

לעף מזהה אותה עם דורה תרבותית (*Sorghum cernuum*, סינונים של *S. bicolor*), בגלל הדמיון החיצוני לזנב שועל.⁸ פליקס מזהה אותה עם שעורה דו טורית (*Hordeum distichum*).⁹ כחזוק לכך הוא מביא את תיאורו של רנאה"י פ"א: שזה מחודד משני צדדים.¹⁰

הערות:

1. רגמ"ה (מנחות ע"ב, על 'שבולי תעלא' הארמית): אבינא < להלן רש"י; רש"י (פסחים לה ע"א): אבינא < שיבולת שלה עשוי כזנב שועל < Aveine (צרפתית עתיקה. קטן, לעזים, מס' 612) Avoine=(צרפתית) Avena sativa (בדויאן, מס' 589); ערוך (ח"ח עמ' 13, ערך 'שבלי'): (בשם י"א): וינ"ה העשויה כזנב שועל: Vena (איטלקית) Avena sativa=(בדויאן, מס' 589); רע"ב (כלאים א א): שעורים מדבריים ובלע"ז אוינ"א < לעיל ערוך: תפא"י (כלאים א א, מח ע"א): האפער < hafer/haber (גר.) Avena sativa (גרים, מילון, כר' 10 עמ' 126; שם עמ' 77).
2. אזור פרובנס וספרד: המאירי (מאה 13-14, פרובנס), פסחים לה ע"א: ושבולת שועל הנקראת בלשון לעז אבינ"א; וכך גם חידושי הריטב"א (מאה 13-14, ספרד) פסחים לה ע"א; רבנו ירוחם (מאה 14, ספרד), תולדות אדם וחווה נתיב ה' ח"ג דף מא טור א ד"ה 'חלק שלישי'; אבודרהם (מאה 14, ספרד) סדר ההגדה ופירושה, ד"ה 'המצוות שאדם'. אזור אשכנז: ספר מהרי"ל (מאה 14, אשכנז) (מנהגים) הלכות אפיית המצות ד"ה 'דרש': שבולת שועל פירוש האבר; לקט יושר (מאה 15, אשכנז) ח"א עמוד עד עניין ג: שבולת שועל... האבר; מנהגי מהר"ש מנוישטט (מאה 14, אשכנז) סימן מד ד"ה 'ילפינן': ושבולת שועל הבר".
3. ערוך (ח"ח עמ' 13, ערך 'שבלי'): סיגאל"א < Segale (איטלקית) Secale cereale=(בדויאן, מס' 3127).

4. ירושלמי: (חלה א ה"א, עמ' 311): 'שורה' - זו שיבולת שועל, ולמה נקרא שמה שורה, שהיא עשויה כשורה; (שם עמ' 312): שיבולת שועל מין שעורים; בבלי (פסחים לה ע"א; מנחות ע ע"א-ע"ב): שיבולת שועל ושיפון מין שעורים... שיבולת שועל - שבולי תעלא; רש"ג (עמ' 175, ש' 11): סנבל אלתעלב < سنبل الثعلب=מילולית: שיבולת שועל. לא מופיע במילונים; רנאה"י (עמ' 29): לא מפורש; (מנחות - קדשים א עמ' 6): סנבלת אלתעלב < לעיל רש"ג; רנאה"י פ"א (עמ' 31): סנבלה אלתעלב < לעיל רש"ג. ומוסיף (לגבי שעורה ושיבולת שועל): שכולם שעורים, אלא שזה מחודד משני צדדים וזה מארבעה צדדין; רמב"ם (כלאים א א עמ' קסז): סנבל אלת'עלב, והיא השעורה המדברית < לעיל רש"ג; כפ"פ ל"ע (עמ' תשמג): סנבל אלתעלב < לעיל רש"ג; ריבמ"ץ (עמ' עו): איספיק' בולפי < Spiga volpe (איטלקית) - מילולית: שיבולת שועל. לא מופיע במילונים.
5. פליקס, כלאים, עמ' 24.
6. צ'יז'יק, אוצר, עמ' 807; פלדמן, משנה, עמ' 62-64.
7. כסלו דוחה את זיהויו של פליקס עקב דמיון יתר בין מיני השעורה השונים, שקשה לתאר כי בתקופת המשנה הבחינו ביניהם עד כדי נתינת שמות שונים. את הקשר בין השעורה ל-Avena הוא מוצא לא בדמיון חיצוני ביניהם, אלא בהיות ה-Avena גדלה כעשב רע בשדות שעורה. עיין בהרחבה: כסלו, שיבולת, עמ' 162-166.
8. לעף, פלורה, I, עמ' 738.
9. פליקס, כלאים, עמ' 24. הוא דוחה את זיהויו של לעף עקב היעדר דמיון צורני בין הדורה לשעורה, וכן בגלל היות הדורה גידול קיץ, בעוד השעורה הינה גידול חורף. מאותה סיבה הוא חולק על צ'יז'יק וכסלו, וכן גם עקב היעדר הוכחה לכך שגידלו Avena בארץ-ישראל בתקופה הנדונה. עיין גם פליקס, שיבולת, עמ' 171-178.
10. עיין לעיל הע' 3.